

MARTA GROMULSKA

UCZONE ASYSTENTKI, GENIALNE LABORANTKI I CICHE WOLONTARIUSZKI – PIERWSZE KOBIETY ZATRUDNIONE W PAŃSTWOWYM ZAKŁADZIE HIGIENY W LATACH 1919–1925

Państwowy Zakład Higieny
00-791 Warszawa, ul. Chocimska 24

Przedstawiono sylwetki kobiet zatrudnionych w PZH na początku jego działalności. Jedne, znakomicie wykształcone, doświadczone w służbach sanitarnych i w szpitalnych pracowniach diagnostycznych, były rekomendowane przez znane autorytety naukowe, inne, chociaż bez przygotowania, prędko nabywały biegłości w pracach prowadzonych przez Zakład. Cenione przez zwierzchników za fachowość, samodzielność i oddanie pracy traktowanej jako powołanie, przyczyniły się do sukcesów PZH w służbie zdrowiu publicznemu Polski Odrodzonej.

Jedną z pierwszych kobiet w Państwowym Zakładzie Epidemiologicznym¹⁾ była *Julia Seydel*. Ukończyła studia przyrodnicze w Liège i na Sorbonie w latach 1908–1911. Odbyła kurs bakteriologiczny w Instytucie Pasteura słuchając wykładów *Ilji Miecznikowa*, *Charlesa Nocolle'a* i *Pierre'a Roux*. Po powrocie do kraju pracowała w laboratoriach kilku warszawskich szpitali. W pracowni bakteriologicznej *Jerzego Brunnera* wykonywała wiele badań nad diagnostyką cholery. Swoje spostrzeżenia opisała w pracy „O rozpoznawaniu bakteriologicznym cholery azjatyckiej”, opublikowanej wspólnie z *J. Brunnerem*. Pożywka do hodowli przecinkowców cholery została nazwana pożywką *Brunnera* i *Seydlówny* i opisana potem w podręczniku „Technika badań bakteriologicznych” przez *Stefana Sterlinga-Okuniewskiego* i *Kazimierę Sterlinżankę*, także jedną z pierwszych kobiet w PZH, która pracowała w filii PZH w Łodzi.

W Towarzystwie Naukowym Warszawskim *Julia Seydel* wykonała pracę „Różnicowanie pałeczek błoniczych i rzekomobłoniczych”. Gdy jesienią 1919 roku została zatrudniona w Państwowym Zakładzie Epidemiologicznym, badano wówczas nietypowe szczepy duru brzuszego, izolowane podczas epidemii. Porównywano 35 szczepów próbując ustalić kryteria rozpoznawcze. Zmienność bakterii była wtedy trudnym problemem w diagnostyce chorób zakaźnych. W PZE zajmował się nim *Stanisław Sierakowski*. Wpływ warunków zewnętrznych na wzrost bakterii badały *Zofia Modrzeska*,

Państwowy Zakład Epidemiologiczny w Warszawie został utworzony w 1918 roku. Nazywany był często Centralnym, bo podobne Zakłady powstały w 1919 roku w innych miastach Polski: w Krakowie, Lwowie, Łodzi, Lublinie, Płocku i Toruniu. W lipcu 1921 roku zostały połączone. Gdy w 1923 roku Państwowy Zakład Epidemiologiczny przemianowano na Państwowy Zakład Higieny – zakłady prowincjonalne stały się jego filiami.

Helena Rabinowiczówna i *E. Salamonówna*. Niektóre gatunki bakterii można było selekcjonować za pomocą stężenia i grubości warstwy pożywki. *Julia Seydel* uczestniczyła w tych badaniach i wkrótce stała się znawczynią bakterii zakażeń jelitowych [1].

Kiedy powstał Zakład Badania Surowic Szczepionek *Julia Seydel* została asystentką *Ludwika Hirszfelda*. Uczestniczyła m.in. w badaniach wykonywanych na zlecenie Ligi Narodów nad standaryzacją surowic przeciwczarwonkowych. Jako pierwsza w PZH uzyskała stopień adiunkta w 1925 roku. Powracając do wcześniejszych zainteresowań błonicą ogłosiła kilka prac na temat biologii i zmienności maczugowców błonicy w „Medycynie Doświadczalnej i Społecznej” i w „Warszawskim Czasopiśmie Lekarskim”. Wciąż pojawiały się nowe epidemie tej groźnej choroby, dlatego w powstałym w 1927 roku Dziale Bakteriologii i Medycyny Doświadczalnej PZH wydzielono pracownię błoniczą, którą prowadziła *Julia Seydel*.

Prace *Julii Seydel* ukazywały się w czasopismach zagranicznych: „Comptes Rendus des Séances de la Societé de Biologie”, „Annales de l'Institut Pasteur” i „Zeitschrift für Hygiene und Infektionkrankheiten”.

W czasie okupacji niemieckiej *Julia Seydel* nadal pracowała w PZH. Ewakuowana w czasie Powstania Warszawskiego, wróciła do filii w Kielcach, a potem do Działu Bakteriologii i Medycyny Doświadczalnej w Warszawie. Znowu kierowała pracownią błoniczą i opublikowała rozdział „Maczugowce” w podręczniku „Mikrobiologia lekarska” wydanym w 1947 roku pod red. *Feliksa Przesmyckiego*. Dostosowała do polskich pracowni mikrobiologicznych nową, płytkową metodę określania toksyczności szczepów błoniczych. Prowadziła też badania nad uzjadliwieniem ich przez dodanie faga.

Julia Seydel opublikowała około 40 prac naukowych. Po wprowadzeniu nowych przepisów musiała nostyfikować dyplom i uzyskała tytuł magistra filozofii w zakresie biologii. Nie mogła pogodzić się z pseudonaukowymi teoriami wprowadzanymi w biologii. Pracownię błoniczą prowadziła do 1953 roku. Potem została usunięta. Zmarła w 1954 r.

Wspominana przez profesora *Kazimierza Lachowicza* jako „surowa, ale uczynna i życzliwa” [2]. *Seydel* była uczoną obeznaną z literaturą i życiem naukowym w Polsce i na świecie. Jej publikacje zadziwiają erudycją. Wiedzę o najnowszych osiągnięciach w bakteriologii wykorzystywała do prowadzenia polemiki na łamach czasopism. Tłumaczyła artykuły zagraniczne, a ich streszczenia umieszczała w „Przeglądzie Epidemiologicznym”, przekształconym później w „Medycynę Doświadczalną i Społeczną” – pierwszych czasopismach, wydawanych przez PZH. Odznaczała się zdolnościami dydaktycznymi prowadząc kursy bakteriologiczne, organizowane przez PZH.

Rozpoczęłam rozważania od postaci *Julii Seydel*, jednej z najstarszych kobiet-bakteriologów w PZH. Reprezentowała charakterystyczny dla tamtych czasów typ kobiety-sawantki, zafascynowanej osiągnięciami naukowymi oraz możliwością zastosowania ich w praktyce, co tak często działo się w PZH w walce z chorobami zakaźnymi.

Kariera naukowa *Julii Seydel* nie była tak błyskotliwa jak *Heleny Sparrow*, nazywanej uczoną polsko-francuską. Absolwentka Uniwersytetu Św. Włodzimierza w Kijowie, pracowała na froncie rosyjsko-niemieckim jako lekarz przy zwalczaniu cholery, tyfusu, dysenterii i ospy. Po wybuchu rewolucji w Rosji *Sparrow* przyjechała do Warszawy. *Ludwik Rajchman* zatrudnił ją w PZE, początkowo w laboratorium, a potem w 1920 roku w Dziale Szczepień.

Ponieważ znała tereny wschodnie i południowe, została najpierw skierowana do Grodna, gdzie wybuchła epidemia cholery. Na pograniczu *Helena Sparrow* zorganizowała 4 laboratoria dla zwalczania chorób zakaźnych wśród Polaków, repatriantów z Rosji. Po powrocie poświęciła się badaniom nad tyfusem plamistym i opracowaniu szczepionki. W serii doświadczeń, chcąc się przekonać, czy mózg świnki morskiej może służyć jako szczepionka, zaszczepiła sobie 0,3 g zakażonego mózgu i przeżyła tyfus plamisty ze wszystkimi objawami. W czasie tych badań współpracowała a profesorem *Rudolfem Weiglem* z Uniwersytetu *Jana Kazimierza* we Lwowie. W dalszych pracach zajmowała się uodparnianiem przez dawkowanie zarazka duru z surowicą ozdrowieńców.

Helena Sparrow miała duże ambicje naukowe. Obroniła doktorat na Uniwersytecie w Poznaniu, a docentem została na podstawie rozprawy „Problemy szczepień przeciw durowi plamistemu” u prof. *Romana Nitscha* w Zakładzie Serologii i Mikrobiologii Uniwersytetu Warszawskiego. Wyjeżdżała na stypendium do Instytutu Pasteura. Tam w pracowni prof. *René Legroux* poznała późniejszego laureata nagrody Nobla *Charlesa Nicolle'a*. Po powrocie z Francji *Helena Sparrow* prowadziła w PZH badania nad uodpornieniami przeciw płonicy za pomocą anatoksyny i nad wartością odczynu Dicków w związku ze szczepieniami. W 1930 roku wydała podręcznik „Zarys bakteriologii chorób zakaźnych”. Gdy Jej badania nad tyfusem plamistym i szczepionkami stały się znane na świecie, otrzymała zaproszenie do współpracy z *Charlesem Nicolle* w Tunisie, gdzie pracowała prawie 30 lat nad szczepionkami uodparniającymi. Odbýwała podróże naukowe do Meksyku e Gwatemali, gdzie stosowała szczepionkę pod nazwą *Durand-Sparrow*. Współpracowała też z *A. Besredką* w Paryżu, *J.B. Bordetem* w Brukseli i *A. Borelle'm* w Strassburgu [3].

Profesor *Feliks Przesmycki* [4] wspomina, jak z *Ludwikiem Anigsteinem* i *Helena Sparrow* prześcigali się w osiągnięciach naukowych. Lata 1925–1933 były według profesora okresem najbardziej twórczej pracy w PZH, którą głównie prowadziły Działy Bakteriologii i Medycyny Doświadczalnej i Badania Surowic i Szczepionek, starając się rozstrzygać zagadnienia etiologii i epidemiologii chorób zakaźnych.

Ludwik Hirszfeld, faktyczny dyrektor naukowy PZH nie krępował ambitnych pracowników naukowych. W „Sprawozdaniu z działalności naukowej Państwowego Zakładu Higieny i Państwowego Zakładu Badania Surowic i Szczepionek”, który jeszcze wtedy nie był włączony do PZH, *Hirszfeld* podkreślał, że „stworzenie atmosfery twórczej i bezinteresownej ciekawości, niezbędnej do pracy teoretycznej, było utrudnione ze względu na ogrom zadań praktycznych, którym zakłady sprostać musiały” [5].

Hirszfeld uznawał, że badania nad wrażliwością osobniczą i zmiennością zarazka stanowią najważniejsze zadanie dla bakteriologii. W pracach immunologicznych, również w dziedzinie nowotworów, towarzyszyła Mu *Wanda Halberówna*, asystentka *Wolnej Wszehnicy Polskiej*. Zanim została na stałe zatrudniona w Zakładzie Surowic i Szczepionek pracowała 2 lata jako wolontariuszka, kierując się entuzjazmem do pracy naukowej. Była oddana tej pracy bez reszty. W związku z pracami *Hirszfelda* nad grupami krwi zajmowała się głównie grupami serologicznymi w Polsce oraz własnościami antygenowymi tkanek normalnych i rakowych. Gdy w 1933 roku Ministerstwo miało zlikwidować etat *Wandy Halberówny*, *Ludwik Hirszfeld* odwołał się, wykazując Jej niezbędność jako siły fachowej dla PZH.

Nie można pominąć innych asystentek *Ludwika Hirszfelda* w Zakładzie Badania Surowic i Szczepionek.

Róża Amzelówna była polecona przez d-ra *Brunnera*. Odbiła studia na Wolnej Wszechnicy Polskiej. W PZE pracowała nad standaryzacją odczynów *Weil-Felixa*, *Wassermana* i *Widala*, które to prace wykonywane były dla Komitetu Higieny Ligi Narodów. Opisywała epidemie duru brzusznego z punktu widzenia bakteriologii. W 1927 roku wyjechała do Instytutu Pasteura w Algerze, aby ukończyć wcześniej prowadzone prace nad bakteriologią prątka duru brzusznego i paradurów. *Róża Amzelówna* była współautorką prac nad grupami krwi, m.in. „O sposobach i technice stwierdzania własności grupowych w plamach krwi i płynach ustroju” (1931 r.). W „Historii jednego życia” *Hirszfeld* charakteryzuje *Różę Amzelównę* jako osobę wykształconą, znającą w mowie i piśmie 7 języków, mającą dar porywającego wykładu. Wszystkim pracownikom w Zakładzie pomagała przygotowywać publikacje. Wojna zastała ją w Paryżu, w Instytucie Pasteura. Wróciła i pomagała *Hirszfeldowi* organizować krwiodawców w czasie oblężenia Warszawy. Po ucieczce z getta ukrywała się, lecz została aresztowana przez Niemców i zginęła wraz ze swoją matką.

Bronisława Fejginówna ukończyła studia medyczne w Paryżu w 1914 roku. Do PZE była przyjęta w 1922 roku. Wyjeżdżała do Lwowa, aby u prof. *Rudolfa Weigla* nauczyć się techniki niezbędnej w badaniach nad durem plamistym. Odbiwała podróże naukowe do Danii, Niemiec i Francji. W Instytucie Pasteura zapoznawała się ze sporządzaniem szczepionki BCG i wyrobem tuberkuliny. Starła się o stypendium z Fundacji *Rockefellera*, lecz go nie uzyskała. Została zaproszona do Western Pennsylvania Hospital w Pittsburgu do prowadzenia badań nad gruźlicą (przesączalne zarazki gruźlicy i innych chorób zakaźnych).

Była znana za granicą ze swoich prac nad bakteriofagami. Wykazywała ich wpływ na formę bytowania bakterii. *B. Fejginówna* ogłosiła z *Józefem Celarkiem* pracę: „O powinowactwie antygenowym toksyny gronkowcowej i toksynami beztlenowców”, a ze *Stanisławem Saskim* „Hemotoksyny a własności proteolityczne i fibrynolityczne gronkowców”. Jest też autorką prac monograficznych na temat różnych bakterii: prątka *Kocha*, *Escherichia coli*, *Rickettsia prowazeki* i *Proteus*, publikowanych w „Comptes Rendus des Séances de la Societé de Bilogie”. *Fejginówna* miała prawo praktyki lekarskiej na obszarze całej Rzeczypospolitej. Zginęła w getcie.

Helena Rabinowiczówna, absolwentka Wydziału Medycznego Uniwersytetu w Genewie kierowała pracownią durową w PZH od 1923 roku. Wykonywała badania serologiczne przy podejrzeniu duru brzusznego, plamistego, durów rzekomych oraz rozpoznawała bakteriologicznie czerwonkę. Reprezentowała PZH na międzynarodowej konferencji w Kopenhadze w sprawie serodiagnostyki kiły.

PZH zajął tam drugie miejsce (po Anglii).

Helena Rabinowiczówna publikowała niewiele, lecz miała wybitne zdolności dydaktyczne. Przez 10 lat prowadziła ćwiczenia na kursach higieny publicznej dla lekarzy powiatowych, na kursach analityki lekarskiej i dla studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Zginęła w getcie.

Asystentki *Hirszfelda* w Zakładzie, a potem Oddziale Badania Surowic i Szczepionek przedstawiały zdaniem profesora *K. Lachowicza* jeden typ pracowniczy. Były cichymi, czasem nawet anonimowymi współuczestniczkami Jego twórczych wysiłków i osiągnięć.

Zamiłowane w swoim kierunku badań wykonywały je gorliwie, biegle i dokładnie, stale powiększały swoją wiedzę i znanstwo, podążając za zainteresowaniami szefa. Nie przejawiały jednak własnej inicjatywy twórczej i dążności do usamodzielnienia się” [6]. *Hirsfeld* oddał Im hołd w „Historii jednego życia” [7].

Bardzo ceniona w Zakładzie była *Zofia Milińska-Szwojnicka*. Zaangażował Ją do PZE w 1919 roku ówczesny minister zdrowia *Tomasz Janiszewski*, najpierw na służbę pozaetatową, potem jako starszą asystentkę. W pracowni serologicznej PZE wykrywała kiłę, rzeżączkę, monouklozę zakaźną i niektóre choroby pasożytnicze. Wspecjalizowała się również w miareczkowaniu antygenów, które należało do trudnych zadań. Dopiero po wielu latach doświadczeń można było uzyskać równomierny preparat. W czasie międzynarodowych badań w Kopenhadze nad standaryzacją odczynów kiłowych *Zofia Milińska* została nazwana „technicznym fenomenem”. Opracowała też metodę odchylenia dopełniacza i potwierdziła jej wartość w rzeżączce i płonicy. Opublikowała na ten temat kilka prac w czasopismach polskich i zagranicznych.

Organizując Państwowy Zakład Epidemiologiczny Rząd Polski przejął prywatny Zakład Szczepienia przeciw Wodowstrętowi D-ra *Palmirskiego*, nazwany Pasteurowskim. Laboratoria do wyrobu szczepionki przeciw wścieklicznie i tzw. ubikacje, przeznaczone do szczepienia zgłaszających się osób, mieściły się na parterze głównego budynku PZH (obecny budynek A.B.). Szczepionka przeciw wścieklicznie, jako nietrwała, musiała być natychmiast zastosowana. Wyrabiała szczepionki i szczepiła dr *Wiera Głowacka*. Urodzona w Rosji, ukończyła wydział Medyczny Wyższych żeńskich Kursów w Moskwie. W czasie I Wojny Światowej pracowała jako lekarz na etapach frontu. Zatrudniona w PZH w 1924 roku pracowała początkowo za darmo, aby dać się poznać. Została wydelegowana do Lwowa dla zapoznania się z wyrobem szczepionki przeciw wścieklicznie metodą *Muldorfa*. Robiono wówczas różne próby, aby przygotować szczepionkę trwałą, nadającą się do przesyłki. Najlepszą okazała się szczepionka karbolizowana *Semple'a*.

W PZE przyrządzano taką szczepionkę od 1922 roku i wysyłano na żądanie lekarzy. Jednak każdy, kto się zgłosił do Zakładu mógł być zaszczepiony. Prowadzono dokładną ewidencję osób zaszczepionych. Dr *Wiera Głowacka* dyżurowała po godzinach urzędowania i w dni świąteczne, załatwiając pilne zapotrzebowania na szczepionki aptek, szpitali i osób prywatnych. Napisała popularną broszurę „Co należy wiedzieć o wścieklicznie zwierząt i o jej zapobieganiu”.

Na końcu dodała znamienne słowa: „Książeczka ta wydana z ramienia Państwowego Zakładu Higieny daje gwarancję prawdy naukowej i bezinteresowności” (8).

Dr *Głowacka* pracowała jako asystentka d-ra *Zenona Karłowskiego*, a w 1935 roku objęła po Nim kierownictwo Oddziału Pasteurowskiego, który wchodził wtedy w skład dużego Działu Produkcji Surowic i Szczepionek PZH. Do 1951 roku *Głowacka* ogłosiła kilka prac na temat wściekliczyny, z których najważniejsza to „Wirus wściekliczyny” w podręczniku „Zarys wirusologii praktycznej” pod red. *Feliksa Przesmyckiego*.

Pracownie laboratoryjne PZH były bardzo obciążone badaniami usługowymi. Przesyłały materiały do badań i diagnostyki ze szpitali i klinik, nie tylko w związku z chorobami zakaźnymi. W pracowni ogólnej każda próbka musiała być dokładnie zbadana, zanim trafiła do pracowni durowej, czy np. błoniczej. Było duże zapotrzebowanie na analizy lekarskie, wykonywane w PZH. W związku z tym utworzono pracownię anali-

tyczną przy Oddziale Diagnostyki Bakteriologicznej, która odpłatnie wykonywała badania dla osób prywatnych, zasilając skromny wówczas budżet PZH.

Maria Okolska była autorytetem na skalę krajową w biegłości wykonywanych badań w tej pracowni. Do PZH rekomendowali ją *Roman Nitsch* i *Stanisław Sierakowski* w 1925 jako „samodzielnego pracownika i wybitnego specjalistę”, gdyż przed wojną była asystentką w Zakładzie Higieny Uniwersytetu w Krakowie, a w czasie działalności Naczelnego Nadzwyczajnego Komitetu do Walki z Epidemiami kierowała stacją bakteriologiczną w Baranowiczach, przez którą przeszło z terenów Rosji do Polski około 2 mln uchodźców [9]. *Okolska* jest przykładem kobiety samotnej, którą wojenna zawierucha rzucała w różne strony, a zły los towarzyszył wszędzie, mimo że poświęcała wiedzę i umiejętności szlachetnemu celowi. Starła się o mieszkanie w budynku PZH, gdyż zajmowała prowizoryczny pokój w kamienicy d-ra *Palmirskiego*. Chciała też uzyskać zgodę Ministerstwa Opieki Społecznej na prowadzenie pracowni chemiczno-bakteriologicznej dla celów diagnostyki lekarskiej, lecz choroba przeszkodziła Jej w realizacji tych przedsięwzięć.

Państwowy Zakład Higieny szczyci się, że w Dziale Biochemii Państwowej Szkoły Higieny prowadził badania nad witaminami *Kazimierz Funk*. Jego zasługą było też uruchomienie produkcji insuliny w PZH w 1925 roku. Asystentką *Funka* była *Zofia Kołodziejska*, która ukończyła Wydział filozofii (chemia) w Zurychu, nie zdając ostatnich egzaminów. W latach 1916–1919 pracowała jako chemik w Laboratorium m.st. Warszawy, potem przez 4 lata była asystentką w Katedrze Chemii Badań Środków Spożywczych i w Katedrze Chemii Organicznej Uniwersytetu Warszawskiego.

W PZH *Zofia Kołodziejska* zajmowała się działaniem witamin i skutkami ich niedoborów. Opracowała „Tablice witaminów”. W pracach na temat insuliny badała różne preparaty insulinowe, wpływ fosforu na działanie insuliny i chemię trypsyny.

Wyjeżdżała do Francji, aby zapoznać się z badaniami prowadzonymi w Instytucie Odżywiania w Paryżu. Kiedy *Ludwik Hirszfeld* włączył ją do badań nad rakiem zwiędziła ośrodki badawcze nad tą chorobą w Mediolanie, Genewie i w Wiedniu. W 1936 roku opracowała normy fizjologiczne żywienia według raportu Komitetu Higieny Ligi narodów. W następnych latach *Kołodziejska* pracowała z *Aleksandrem Szczygłem*, twórcą Zakładu Higieny Żywności w PZH.

Dane o chorobach zakaźnych, zwalczanych przez PZE a potem PZH gromadzone były w Oddziale Epidemiologicznym, którym od jesieni 1919 roku kierowała *Stanisława Adamowiczowa*. Urodzona na Łotwie, w polskiej rodzinie o tradycjach patriotycznych studiowała w Petersburgu medycynę i przyrodę. Ukończyła Wyższe Kursy Nauk Przyrodniczych i Statystyki Sanitarnej. W czasie studiów należała do Stowarzyszenia Studentek Polek w Petersburgu. Z racji osobistych zasług *Stanisława Adamowiczowa* była członkinią Światowej Federacji Kobiet z Wyższym Wykształceniem oraz przewodniczącą tej organizacji w latach 1939–1945.

Cała historia Państwowej Szkoły Higieny jest związana z osobą *S. Adamowiczowej*, gdyż wspomniany wyżej oddział należał potem do PSH. Jednym z pierwszych Jej opracowań było „Z przebiegu epidemii duru plamistego na obszarze b. Królestwa Kongresowego i Galicji od 1905–1921 r. (Przegląd Epidemiologiczny T. 1), w którym wykorzystała dane liczbowe Departamentu Medycznego w Petersburgu i Statistische Centralkommission. Opisowała też epidemie grypy, błonicy, szkarlatyny. Była

współpracownicą *Ludwika Rajchmana* w Sekcji Higieny Ligi Narodów, najpierw w Genewie, potem jako stała korespondentka z Warszawy. Publikowała dane na temat polskich problemów zdrowotnych w „International Health Yearbook” w latach 1924–1928 i wykazywała konieczność współpracy międzynarodowej w dziedzinie zdrowia publicznego. Bliskie *Stanisławie Adamowiczowej* były choroby społeczne w Polsce, szczególnie gruźlica dzieci. Analizowała też przyczyny umieralności niemowląt w dużych miastach i wiązała je z poziomem życia i stanem higieny. Jako znawczyni zagadnień ludnościowych wypowiadała się o związkach kryzysów ekonomicznych ze zdrowiem i wyróżniała tzw. wskaźniki zdrowia ludności w kategoriach: żywotności i zdrowia, higieny otoczenia i pracy administracji zdrowia publicznego.

W Oddziale statystyczno-epidemiologicznym PSH *Stanisława Adamowiczowa* prowadziła badania nad szerzeniem się chorób zakaźnych, (np. przebieg duru plamistego od 1920 r. został opracowany według gmin), nad alkoholizmem w Warszawie, jaglicą w zakładach zamkniętych i sierocińcach. Gromadziła materiały do Kroniki Epidemiologicznej i starała się usprawnić rejestrację chorób w 50 największych miastach Polski, z których oddział otrzymywał bezpośrednie dane. Na kursach organizowanych przez PSH S. Adamowiczowa propagowała higienę macierzyństwa i dziecka, szkolną i higienę wsi. Po wojnie organizowała PZH w Łodzi, gdy nie było wiadomo, czy w Warszawie Zakład odrodzi się w przedwojennym kształcie. W grudniu 1945 roku przeniesiono Państwową Szkołę Higieny z Łodzi do „filii” PZH w Warszawie. Szkołą kierował *Marcin Kacprzak*, a *Adamowiczowa* Oddziałem Demograficznym.

Po likwidacji PSH w 1952 roku i powstaniu Zakładu Higieny Szkolnej nadal pracowała przy boku *Kacprzaka*. Uzyskała tytuł doktora na podstawie rozprawy „Liczbowa ocena strat z gruźlicy” w 1958 roku, a status samodzielnego pracownika naukowego dopiero w 1963 r. *Stanisława Adamowiczowa* jest współautorką podręczników „Higiena ogólna” (1961) i „Podręcznik kontrolera sanitarnego” (1953).

W pierwszych latach działalności PZH, personel podzielił się na wyższy (lekarze, chemicy, technicy laboratoryjni, inżynierowie, pracownicy kancelaryjni) i niższy, czyli „służba” (zatrudniony w administracji, przy produkcji surowic i szczepionek, obsłudze zwierząt). Według Sprawozdania PZH za 1924 i 1925 roku było 86 osób wyższego i 79 niższego personelu. Oprócz tego pracowali wolontariusze, zainteresowani pracą naukową w Zakładzie, pragnący spróbować sił, doksztalcić się w pracy laboratoryjnej. W latach 1925–26 w dziedzinie bakteriologii pracowało 25 wolontariuszy, w tym 14 kobiet, w Dziale Chemii 10, w tym 6 kobiet, wielu z nich stawało się pracownikami etatowymi. Państwowy Zakład Higieny był zakładem ministerialnym, a jego pracownicy urzędnikami państwowymi i podlegali ocenie komisji kwalifikacyjnej według tabeli, gdzie były rubryki następujące: wykształcenie zawodowe, znajomość przepisów i języków obcych, „możność polegania na urzędniku w wykonywaniu służby”, uzdatnienie do pracy na kierowniczym stanowisku. Ocenie podlegały także cechy osobowe jak zdolność, pojętność, bystrość, inicjatywa, zachowanie się. Z zachowanych materiałów archiwalnych wynika, że przedstawione przeze mnie panie były oceniane dobrze lub bardzo dobrze i wynagradzane według stopni od VIII-VI. Dyrektor pisał prośbę o „zamianowanie” urzędnikami określonej kategorii do Ministerstwa Zdrowia Publicznego, a po jego likwidacji do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Zatrudniani pracownicy

składali przysięgę przed dyrektorem Zakładu, której treść wyrażała wolę jak najlepszej służby dla Rzeczypospolitej.

PIŚMIENNICTWO

1. Hirszfeld L., Seydel J.: Z bakteriologii durów rzekomych. *Przegl. Epidemiol.* 1921, 1, 532–548.
2. Lachowicz K.: PZH jakim go poznałem przed blisko półwieczem. Maszynopis w Bibliotece PZH. Opis ryc. 20.
Kazimierz Lachowicz (1909–1992) – lekarz, bakteriolog, absolwent Uniw. Jana Kazimierza we Lwowie. W PZH – w latach 1935–1975, asystent, potem kierownik filii PZH w Stanisławowie. Po wojnie – organizator filii w Gdańsku i Gdyni. Kierownik pracowni czerwonki w PZH, która stała się Krajowym Ośrodkiem Referencyjnym Shigella.
3. Zaorska B.: Helena Sparrow-Germa (1891–1970). *Post. Mikrobiol.* 1995, 34, 115–119.
4. Przesmycki F.: Wspomnienia. Maszynopis w bibliotece PZH.
Feliks Przesmycki (1892–1974) profesor bakteriologii Uniw. Łódzki i Warszawski, profesor epidemiologii AM w Warszawie, dyrektor PZH w latach 1945–1963, dyplom lekarza na Uniw. w Kijowie – twórca wirusologii lekarskiej w Polsce. W PZH pracował 45 lat (1918–1963) jako asystent, adiunkt, kierownik oddziału, inspektor filii i dyrektor.
5. Hirszfeld L.: Sprawozdanie z działalności naukowej PZH i PZBS z okazji 5-letniej rocznicy ich powstania. *Med. Dośw. Społ.* 1924, 3, 1–24.
6. Lachowicz K.: op. cit. s. 13.
7. Hirszfeld L.: Historia jednego życia. Warszawa 1946, s. 280.
8. Głowacka W., Stryszak A.: Co należy wiedzieć o wściekliznie zwierząt i o jej zapobieganiu. (w zbiorach Biblioteki PZH).
9. Dwadzieścia lat publicznej służby zdrowia w Polsce Odrodzonej 1918–1938. Warszawa 1939 s. 46.
10. Akta osobowe (Archiwum PZH).
11. Sprawozdania PZH za lat 1919–1935.
12. Biogramy w Pol. Słown. Biograf.
13. Ostrowska T.: Julia Seydel. *Służba Zdr.* 1969, nr 10, s. 8.

Otrzymano: 1998.09.07